

DRAMATİK KÖYLÜ OYUNLARI AÇISINDAN MUHARREM, AŞURE VE TAZİYE

Metin AND

Tiyatro Araştırmaları Dergisi,
Dramatik Köylü Oyunları Özel Sayısı, S.6, A.Ü. DTCF Tiyatro Araştırmaları Ens., 1975,s.49-77

I. GİRİŞ ve KAYNAKLAR

Bütün eski törensel ve ritüel niteliğinde ikili bir ilişki buluruz. Bunlar söz (*muthos*) ve yapılan şey, eylem (*dromenon*)'dır¹. Bu genel ayrım açısından, dramın, tragedyanın çıkışı da epos ve *mithos* ile, ritüelin eylem yönünün birleşmesiyle oluşmuştur. Ritüel ve törende, gerçi eylem, sözden daha önemlidir, ancak söz ve *mithos* eylemin işlevselliğine karşın, onun kalıcı, yüceltici, yorumsal ve anlamsal yönünü tamamlar. İşlevsel ritüellerle, kalıcı, eskimez *mithos*un birbirine geçişi dramı yaratmıştır. Bugün Anadolu'da köylümüzün oynadığı dramatik oyunların çok eskiden aynı bölgelerdeki toplumların *mithos* ve ritüellerinin bir kalıntısı olduğunu çeşitli yorum ve örneklerle göstermeye çalışmıştık².

Ay yılına göre Muharrem, ilk aydır, ayrı bir önemi olan, *Ruz-i katil*, *yevm-i aşure* de denilen Aşure ise bu ayın onuncu günüdür. Taziye ise, Muharrem ve Aşure ile ilgili *mithos* ve söylencelerle, gene bununla ilgili olarak yapılan ritüellerin bir araya gelmesinden ortaya çıkan dramdır. Aşağıda ayrıntılı olarak gösterilmeye çalışılacağı gibi Muharrem ve Aşure'nin yeri oynak olan ay takviminden, duragan güneş takvimine çevrildiğinde, bu ritüellerin bu bölgelerin eski toplumlarındaki belirli ritüellerin zamanına uyduğu, ayrıca, işlevleri, birtakım öğelerindeki simgesel anlamları bakımından da İslam dışı ve öncesi uygulamaların, İslamda uzantısından başka bir şey olmadığı ortaya çı-

¹ *Dran, dromena ve drama* sözcüklerinin ilişkisi için bkz. A.W. Pickard-Cambridge, *Dityhramb, Tragedy and Comedy*, Oxford 1962, ss. 108-111; ayrıca bkz. Jane Harrison, *Prolegomena to the study of Greek Religion*, New York 1959, ss. 567-571.

² Bkz. Metin And, *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, İstanbul 1962; *Oyun ve Bügü, Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul 1974; "Dramatik Köylü Gösterilerinin Ritüel Niteliği", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı. Belleten*, Ankara 1975, ss. 1-17.

kar. Gene bu sonuçla, aynı kökenden olan Anadolu dramatik köylü oyunlarına işlev ve anlamları bakımından tıpatıp uymaktadır. Yaygın olan "her din dram doğurtucusudur" sözü, konumuz bakımından İslama uygulandığında şöyle değiştirilebilir: "Her din kendisinden önceki dinlerin doğurduğu dramları, kendi yorumu ve simgeselliği içinde oluşturur ve sürdürür."

Muharrem ve Aşure geleneğinde aşağıda ayrıntılı olarak görüleceği gibi, İslam'da sünni ve şii ayrımı, bu anlama değişik uygulamalar, inançlar getirmiştir. Kimi İslam toplumları Muharrem'i ve Aşure'yi yeni yıl başlangıcı olarak kabul etmiş, bununla ilgili uygulamalar da bu anlama uygun olarak neşeli, sevinç içinde kutlanmaktadır. Oysa Muharrem ve Aşure, güneş takvimindeki gerçek yerine oturtulduğunda, bunun yeni yıl değil, yıl sonu törenleri olduğu anlaşılabilir, bununla ilgili ritüeller, yas, acı çekme, dövünme, uluma, ağlama, oruç tutma gibi davranışlarla yeni yıl kutlamasından çok değişik bir görünüm göstermektedir.

İslam'da Muharrem, Aşure ve Taziye, Sumatra'dan Jamaika'ya dek çok geniş bir kuşağı kapsamaktadır. Özellikle Şii olan İslam toplumlarında titizlikle gözetilmektedir. Bu arada söz gelimi Azerbeycan Türklerinde gerek ritüel gerek dram olarak yaşamaktadır. Oysa Anadolu'da Muharrem ve Aşure geleneğinin çeşitli yüzlerini bulmakla birlikte, Taziye ve buna bağlı dramatik sunuşların bulunup bulunmadığı henüz aydınlığa kavuşmamıştır. Gerçi Türk tiyatrosu üzerine eski bir yazıda³ Türklerde tiyatronun "Karagöz", "Taklit" ve "Taziye"den oluştuğu belirtildikten sonra, uzun uzun Taziye üzerine bilgi verilmektedir. Ancak ikinci elden kaynaklarla varılan bu sonuç böylesine kesinlik kazanmamıştır. Buna karşın Anadolu'da Alevilerde, Bektaşilerde vb. görülen oruç ve yas tutma; öğündürme orucu; okunan ağıtlar, mersiyeler, nefesler; çamaşır yıkamama ve değiştirmeme; sabun kullanmama; traş olmama; aynaya bakmama; bir şey koklamama; türkü söylememe; saz çalmama; yenmesi yasak olan yemekler; bit, pire, öldürmeme; kadınlara bir yatakta yatmama; aşure pişirip yeme; kurban kesme; *Secde Taşı* ve benzeri uygulamalar⁴ çok yaygındır;

³ Jacques Ballieu, "Le Théâtre Turc", *Revue d'Art Dramatique*, XIII (ocak-mart 1889), ss. 344-50.

⁴ Bunların simgesel yorumlarını inceleyen "Mithos ve Ritüel Açısından Muharrem ve Aşure Geleneği" başlıklı bir bildiriyi 23-30 Haziran 1975'te İstanbul'da toplanan I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi için hazırlamıştık. Bunun bir özeti ve özeti İngilizcesi yayımlandı. Bkz. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Program ve Bildiri Özetleri*, An-

ancak bugünlerle ilgili dramatik gösterilerin bulunduğunu kesinlikle söylemek bugün için olanaksızdır. Çoğunlukla sünni olan Türklerin bunu gözetmemesi doğaldır. Nitekim bir gezgin 1694'te seyrettiği⁵ bir Taziye temsilini ayrıntılarıyla anlatırken, bu tören sırasında hiç bir Türk'ün canını tehlikeye atmadan ortalarda görünemeyeceğini belirtiyor. İstanbul'da eskiden Şii azınlık Muharremi özellikle Valide Han'da kanlı gösterilerle kutlardı°. Bir görgü tanığı İstanbul'da Valide Hanı gibi İranlıların oturduğu Hanlardan Muharrem'de bir geçit alayı yapıldığını ve Aşure gününde bu alayın Üsküdar'da Şeyh Ali Deresi'nde yaptığı Muharrem ritüelini ayrıntılı anlatıyor ve sonunda Türklerin bu törene katılmadıklarını, kimi Türklerin ise görmek bile istemediklerini, ayrıca mezarlıkta çay içme töreninde bulunmadıklarını belirtiyor⁷. Anadolu'da çok uzun süre bulunmuş, Anadolu Koleji'nin müdürlüğünü yapmış yabancı bir din adamı, White, Anadolu folkloru ve özellikle Anadolu'da şii halkın inançlarını yakından incelemiş, bu konuda çeşitli araştırmaları yayınlamıştır. White, Anadolu alevilerinde, Muharrem'in kutlanması ile ilgili töreleri anlatırken, şii Türklerde Taziye'nin bulunmadığını kesinlikle belirtiyor°. Bu kesinliğe rağmen, Anadolu'da gene Muharrem ve Taziye ile ilgili dramatik gs-

kara 1975, ss. 90-92; 261-62. Ancak bir yurtdışı yolculuğuna çıktığım için katılmadığım, dönüşümde de iki seçkin Türk profesörünün kongreye son dakika keyfi olarak alınmadığını öğrenmem üzerine bildirinin tam metnini yayınlamak üzere vermekten vazgeçtim. 1976 Ağustosunda Şiraz'da toplanan I. Uluslararası Taziye Sempozyumuna Anadolu'da Muharrem inançları ve törenleri üzerine yazdığım İngilizce uzun bildiri (The Muharrem Observances in Anatolian Turkey) ilerde sempozyumun tutanak ve bildirileri ile birlikte yayınlanacaktır. Taziye'nin tiyatro açısından değerlendirilmesi için bkz. Metin And, "Çağcıl Tiyatroya Geleneksel Bir Kaynak", *Türk Tiyatrosu*, ekim-aralık 1976, sayı 422, ss. 55-60. Ayrıca Uluslararası Tiyatro Eleştirmenleri Birliği (AICT)'nin Atina'da Temmuz 2977'de toplanan ve Konusu 'Antik Dramın yaratıcı biçimde yeniden canlandırılması' konusundaki V. Kongresine taziye ile tregedyayı karşılaştıran "Taziye, tragedy in İslam" başlıklı İngilizce uzun bir bildiri ile katıldım.

⁵ G.F. Gemelli Careri, *Ciro del Mondo*, Napoli (1609 1700); burada İngilizce çevirisini inceledik, bkz. Dr. John Francis Gemelli-Careri, *A. Voyage Round the World* (y.y.y.) yaklaşık 1704, s. 146.

⁶ Bu konuda bkz. V.A. Gordlevski, "Dni mokharremia v Konstantinople ('İstanbul'da Muharrem Günler'), *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, 7 (1928), ss. 167-172; *La Revue Orientale*, 9(1885), ss. 374-75; *Kafkaskii Vestnik*, 7(1902), ss. 163-65; Kessin Bey, *The Evil of the East; or Truths about Turkey*, London 1888, ss. 144-51; Max Müller, *Letters from Constantinople*, London 1897, ss. 164-178.

⁷ Henry Carnoy-Jean Nicolaides, *Folklore de Constantinople*, Paris 1894, ss. 189-201.

⁸ G.E. White, "On the Shia Turks", *Journal of the Transaction of the Victoria Institute*, XI (1908), s. 234.

terilerin yapıldığına ve yapılmakta olduğuna inanıyoruz. Özellikle Anadolu'nun uzak doğusunda alevi köylerinde bu türlü dramatik gösterilerin bulunduğunu duymaktayız. Ancak bunları ortaya çıkarmak için becerikli ve yürekli derlemeciler gerekir. Anadolu'da şii azınlığın, sünni çoğunluğun baskısı karşısında bunları yüzyıllarca gizli tutması, özellikle alevilerin dernek danslarından Samahlar'ın⁹ bugün bile gizlilik içinde yürütülmüş olması gerçeği karşısında bu görüşümüz desteklenmiş olur. Bu arada aşağıda görüleceği gibi Maktellerin ya da başkaca metinlerin dramatik okunuşunun da Muharrem ve Aşure kutlamalarında dramatik yönün unutulmadığının bir belirtisidir.

Muharrem, Aşure ve Taziye geleneği üzerine kaynakları üç kümede toplayabiliriz: A) Gezinlerin tanıklığı ve gözlemleri; B) Konuya inceleme ve yorum yolundan yaklaşımlar; C) Konuya bir dramatik ve tiyatro olayı açısından yaklaşımlar. Kısaca bunlardan örnekler verelim.

A) Yabancılar Doğu'ya yaptıkları gezilerde bu konuya büyük ilgi duymuşlar, gözlemlerini çoğu kez ayrıntılı bir biçimde saptamışlardır. Bunlar 17. yüzyıldan başlayarak günümüze dek gelmiştir¹⁰. Eski kaynaklarına göre bunlardan bir ikisini yanlarında gördükleri yılı belirterek sıralayalım: Hemmius 1624'te İsfahan'da¹¹, Olearius 1637'de Samaşa ve İsfahan'da¹², Tavernier 1667'de¹³, Raphaelo du Mans 1660'da İsfahan'da¹⁴, Chardin 1674'te¹⁵, Gemelli-Careri 1694'te¹⁶, De Bry 1704'te¹⁷, James Morier 1811'de¹⁸, Comte de Gobineau¹⁹ vb. I

⁹ Bu konuda bkz. *Oyun ve Bügü*, ss. 185-95.

¹⁰ Bu gezginler üzerine bkz. J. Bergk, *Rousen in Persien nach Chardin, Foster, Fraulin, Gmelin, und andern reiselschre ibungen*, Leipzig 1805.

¹¹ N. Hemmius, *Persia, sive regni Persici status, varique itinera in arque oer Oriental. Lugdini Batavorum ex officina elzeviriana*, Ann. 1633, ss. 23-159.

¹² *Des Welt-berühmten Adami Olearii colligirti und viel vermehrte Reise-Beschreibungen etc* Hamburg 1696.

¹³ J.B. Tavernier, *Les six voyages de Jean-Baptiste Tavernier, qu'il a fait en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de 40 ans*, Paris 1679-1681.

¹⁴ R. du Mans (le Père), *Estat de la Perse en 1660*, Paris 1890.

¹⁵ Chardin, *Voyage du Chevalier Chardin en Perse*, Paris 1723, I-IV.

¹⁶ Gemelli-Careri, *a.g.e.*, ss. 144 vs.

¹⁷ Le Bryn (de Bruyn), *Voyage de Corneille Le Brun par la Moscovie, en Perse et aux Indes Orientales*, Amsterdam-1781.

¹⁸ James Morier, *A journey through Persia, Armenia and Asia, to Constantinople 1808-9; A second journey through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople 1810-11*, London 1812, 1818.

¹⁹ Comte de Gobineau, *Les religions et les philosophies dans l'Asie Centrale*, Paris 1886-1900

arada çeşitli tarihlerde bu türden İngilizce, Fransızca, Almanca Rusça pek çok kaynak vardır²⁰. Bu gözlemlerin büyük bir çoğunluğu daha çok İran üzerinedir. Bununla birlikte başka İslam toplumlarındaki Muharrem ve Taziye gösterileri üzerine gözlemlere, tanıklığa da raslıyoruz. Sözelimi Bombay'da²¹, bir Lübnan köyünde²² ve Jamaika'da Müslüman Hintlilerin Muharrem uygulamaları²³ ve başka İslam toplumlarındaki Muharrem töreleri üzerine gözlemler buluyoruz. Bu arada İstanbul'da Meşrutiyet yıllarında sahnelerimizde büyük varlık göstermiş olan Ermeni tiyatro sanatçısı Vahram Papazyan da, Kafkasya'da Azerilerdeki Muharrem uygulamaları üzerine gözlemlerini anılarında yazmıştır²⁴. Bunlardan Chodszko, Pelly gibi Taziye metinlerini toplayıp yayınlamış derlemecilerin çalışmaları daha ileride Taziye kaynakları alt bölümünde ele alınacaktır.

B) Konuya daha çok inceleme ve yorum yönünden yaklaşımlar da gerek kitap, gerek süreli yayınlardaki incelemelerle çok zengindir. Ancak bunların birinci küme ile üçüncü kümedeki kaynaklar arasındaki ayrım çizgisini her zaman kesinlikle saptamak güçtür. Bunlar arasında kanımızca bizim için en önemlisi, Ivar Lassy'nin Kafkasya'daki Azeri Türkleri arasında Muharrem uygulamalarını inceleyen büyük eseridir²⁵. İncelemci, Profesör Yrjö Hirn, Profesör Edward Wes-

²⁰ Bunlardan kimini göstereyim: W. Francklin, *Tour from Bengal to Persia*, London 1790; Arthur Conolly, *Journey to the north of India overland from England through Russia, Persia, and Afghanistan*, London 1834, K-II; E.J. Polak, *Persien*, Leipzig 1865; P.M. Sykes, *The Glory of the Shia World*, Macmillan 1910; T. Herbert, *Some Years Travels into Africa and Asia the Great etc.*, London 1638; S.G.W. Benjamin, *Persia and Persians*, London 1887, ss. 365-406; C.J. Wills, *Persia as it is*, London 1886; J. Berezin, *Putesestvie po severnoj Persii*, Kazan 1852, ss. 297-347; H. René d'Allemagne, *Du Khorossan au pays des Backtariis, Trois mois de voyage en Perse*, I-V, Paris 1911; K. Smirnov, *Persia otçerk religii Persii*, Tiflis 1916; C. Gmeling, *Reise durch Russland III er theil-reise durch das norliche Persian, in der jahren 1770-1771 bis im april 1772*; A. Christoph, "Bunte Bilder aus der süd-östlichen Ecke des europäischen Russland", *Globus*, LV (1889); W. Ouseley, *Travels in Various Countries of the East*, London 119-23; W. de Bunsen, *Soul of a Turk*, New York 1910; J.M. Tancoigne, *Lettres sur la Perse et la Turquie d'Asie*, Paris 1819.

²¹ Grattan Geary, *Through Asiatic Turkey. Narrative of a Journey from Bombay to the Bosphorus*, I-II, London 1878, I, ss. 322-32.

²² Emrys Peters, "A Muslim Passion Play, Key to a Lebanese Village", *The Atlantic Monthly*, ekim 1956, ss. 176-80.

²³ Martha Warren Beckwith, *The Hussay Festival in Jamaica*, New York 1924, ss. 1-17.

²⁴ V. Papazyan, "Teatr v... Pesii Iz vespojnanij v. Papaziana", *Kafkaskii Vestnik*, 8/9(1902), ss. 152-60.

²⁵ Ivar Lassy, *The Muharram Mysteries among the Azerbaijan Turks of Caucasia*, Helsingors 1916.

termarek gibi ünlü bilginlerin yol göstericiliğinde bir doktora tezi hazırlamak üzere 1915 yılında Kafkasya'da Azeri Türkleri arasında bir yıl kalmış (bunun beş haftasını Rus siyasi cezaevinde geçirmiş) ve konuyu her yönüyle incelemiştir. Bizim çalışmalarımızda da Lassynin bu değerli araştırmasının önemli bir yer tuttuğu, dip notlarında sık sık adının anılmasından anlaşılacaktır. Eldeki araştırmaların kimi yerinde gözlemlere dayanarak, kimi ise başka tanıkların verdikleri bilgilere dayanmaktadır²⁶.

C) Konuya tiyatro ve dram açısından yaklaşım üzerine de pek çok örnek verilebilir. Tarihçe oldukça eski dört ciltlik bir dünya ti-

²⁶ Davoud Monchi-zadeh, *Ta'ziya Das Persis:he Passionsspiel*, Stockholm 1967; B. D. Eerdmans, "Der Ursprung der Ceremonien des Hosein-Festes", *Zeitschrift für Assyriologie*, IX(1894), ss. 208-307; A. Nöldeke, *Das Heiligtum al-Husains zu Kerbela*, Berlin 1909; Ahmet-Bey, "La société Persane", *La Nouvelle Revue*, 11(1892-3), ss. 278-296; 524-38; Mulk Raj Anand, "The Persian Theatre", *The Sufi quarterly*, VII / 4(1932), ss. 205-25; M.G. van Vloten, "Les Drapeaux en usage a la fete de Husein à Teheran", *Internationales Archiv für Ethnographie*, V / 3(1892), ss. 105 vs.; Jean Hytier, "Vie et Mort de la Tragedie Religieuse Persane", *Les Cahiers du Sud. L'Islam et l'Occident*, (agustos-eylül 1935), ss. 127-34; F.J. Goldsmith, "Le Théâtre Persan", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1890, ss. 663-64; L. Bogdanov, "Muharram in Persia (some notes on its mysteries and ceremonies)", *Vista-Bharati quarterly*, I(1923-24), ss. 118-27; Herbert Duda, "Das Persische Passionsspiel", *Zeitschrift für Missionskunde und Religionswissenschaft*, 49(1934), ss. 97-114; "The Passion play of Islam", *Muslim World*, 22(1932), ss. 283-86; G. Gnoli, "Italian contributions to the study of Persian drama", *East and West*, 15(1965), ss. 79-88; A. Piemontese, "La rappresentazione della ta'ziye durante il regno di Nasero'd-Din Sa (1848-1896), secondo lo scrittore persiano 'Abdallah Mostoufi", *Annali Istituto Orientale di Napoli*, NS 13(1963), ss. 303-309; Peter Chelkowski, "Dramatic and Literary Aspects of Ta'zieh-Khani-Iranian Passion Play", *Review of National Literatures*, II / 1(1971), ss. 121-38; Ernest Renan, "Les Teazies de la Perse", *Nouvelles etudes d'histoire religieuse* Paris 1884, ss. 185-215; Matthew Arnold, *Essays in Criticism*, London 1895; G. Albert "Das Mouharrem fest d. Perser", *Ausland*, 1890; Aliëff, "Persidskia misteria", *Novos*, 329(1883); J. Berezin, "Kerbela", *Magazin Zemlevedenia i Putecestvia*, 1854, ss. 206-23; H. Ethe, "Die persischen passionsspiele", *Morgenländische studien*, Leipzig, ss. 174-316; Horn, *Geschichte der persischen literatur*, Leipzig 1901, ss. 210-212; B. Johnston, "Hass and Husein", *Open Court*, 24(1909), ss. 458-68; J. Katamazov, "Hhojdenie v Kerbeli Necel", *Trudi vost. odel. Imper. Russ. arkelog obcestva*, VIII(1864), ss. 353-83; R. Khaloff, "Traurni mesiatz Mogarrem u musulman šiitov erivans-gubernii", *Sbor. Materialia opçtnostel i plemam Kavkaza*, 25(1898), ss. 161-188; E. Laut, "Le drame religieux Perse (La Tazie)", *Nouvelle Revue*, 1903, ss. 500-14; N. Mikailoff, "Persidskia pomini ili tazie", *Astrakan gubern Vedemosti*, 50(1842); "Mugarrem Magometanski Orazdni Vedom Odesskovo gradnotçalastva", 246(1879); "Musulmanski prazdnik mogarrem", *Kas*, 69(1852); A. Querry, "Rouz-e Katl, drame, théâtre persan", *Revue de l'Orient*, 18 ss. 371-80; J.M. Unvala, "The Moharram festival in Persia", *Stude materiali di St. delle religioni*, 1927, ss. 82-96; E. Aubin, "Le Chiisme et la nationalité persane", *Re. du monde musulman*, IV(1908), ss. 457-490.

yatro tarihi Taziye'ye yer vermiştir²⁷. Doğu Tiyatrosu üzerine [İb-rani, Arap, İran, Hindistan, Çin, Japon ve Cava tiyatroları] necdense incelemecilerin gözünden kaçmış İtalyanca bir kitap²⁸, İran tiyatrosuna ayırdığı üç bölümden birinde bu konu üzerinde duruyor, eleştiri-sel bir gözle oldukça ilginç yorumlar yapıyor. Bu yüzyılın başında yazılmış "İslam ve Trajik Anlam" başlıklı bir yazı Taziye'yi bir tra-gedy olarak inceliyor ve yorumluyor. Oldukça önemli olan bu yazı da incelemecilerin gözünden kaçmıştır²⁹. Gene gözden kaçmış İran tiyatrosu üzerine önemli bir incelemede Taziye ve Taziye temsilleri üzerinde geniş kapsamlı duruluyor³⁰. Tragedyanın ve komedyanın kö-keni üzerine değişik yorumları ile tiyatro tarihinde önemli yeri olan William Ridgeway'in Avrupa dışındaki toplumların dram ve dramatik danslarını incelediği kitabında Taziye'ye de fotoğraflarla yer vermiş, bunu da kişisel yorumlarına uygun bir yaklaşımla yapmıştır³¹. Cava, Hint, Çin, Türk, Kore tiyatroları üzerine Rusça bir incelemede Tazi-ye'ye çok az yer verilmiştir³². Her ikisinde de yayın yeri ve yayın yılı gösterilmemiş biri İslam'da tiyatro konusunu inceleyen³³, öteki Tazi-ye'yi Ortaçağ Avrupa dramlarıyla İbrahim'in kurban edışı konusu açısından inceleyen³⁴ iki kitabı da anmak yerinde olur. İran tiyatrosu üzerine pek çok incelemede Taziye üzerine geniş bilgi buluyoruz. Bun-lar içinde en geniş kapsamlısı Rezvani'nin kitabıdır, ancak kimi ke-simlerinde yanlışlara, bilimsel sayılmayacak yargılara raslanmakta-dır³⁵. Arap, İran, Türk tiyatrosu üzerine kitaplarda, süreli yayınlarda

²⁷ Alphonse Royer, *Histoire universelle du théâtre*, I-V, Paris 1896-70.

²⁸ Antonio Paglicci Brozzi, *Teatri e Spettacoli dei Popoli Orientali*, Milano 1887, ss. 62-70.

²⁹ Dominique Peren, "L'Islamisme et le sens tragique", *Nouvelle Revue*, 1 şubat 1909, ss. 339-53.

³⁰ James Mew, "The Modern Persian Stage", *The Fortnightly Review*, LIX/5 (ocak-haziran 1896), ss. 902-18.

³¹ William Ridgeway, *The Dramas and Dramatic Dances of Non European Races*, Cambridge Univers-Press 1915, ss. 65-86.

³² S. Kriziskij, *Ekzotičeskij teatr*. Leningrad 1927; 61. sayfanın karşısında bir de Taziye fotoğrafı bulunmaktadır.

³³ Mohamed Aziz, *Le Théâtre et L'Islam* (y.y.y.-y.t.y.) Kitapta taziye konuları ile ilgili 8 renkli resim almıştır.

³⁴ Dr. Mehdi Forough, *A Comparative Study of Abraham's Sacrifice in Persian Pas-sion Plays and Western Mystery Plays* (y.y.y.-y.t.y.). Kitapta bol siyah-beyaz fotoğrafya yer verilmiştir; ayrıca bkz. M. Forough, "A comparative study of Persian passion plays and western mystery plays", *Revue Iranienne d'Anthropologie*, 1(1957), ss. 55-60.

³⁵ Medjid Rezvani, *Le Théâtre et la danse en Iran*, Paris 1962.

ve ansiklopedilerde bunları bol bol buluyoruz³⁶. Bunlar üzerine en kapsamlı ve her yönüyle konuyu inceleyen bir kaynak, Profesör Carl Niessen'in dev eseridir³⁷. Ancak Niessen on büyük cilt olarak tasarladığı eserinin yalnız birinci cildinin, üç büyük ciltten oluşan ilk üç bölümünü yayımlayabilmiş, öteki ciltler (ölümü nedeniyle olacak) yayınlanmamıştır. Muharrem ve Taziye ile ilgili olan birinci cildin üçüncü bölüm cildindeki geniş derlemede kaynakların tam künyeleri eserin bitiminde verileceği için yazarın ölümüyle bu ciltler yayınlanmadığından, bugün bu kaynaklardan yararlanmak yolu kapanmıştır. Bu arada biraz da birbirinin yinelemesi olan Montet³⁸ ile Virolleaud'nun³⁹ çeşitli kitap ve süreli yayınlardaki yazılarını da anmak yerinde olur.

II. MUHARREM'DE MİTHOS VE RİTÜEL

Muharrem-Aşure töreni ve buradaki dramatik gösterileri ilk başta Kerbelâ olayı için acı çekerek yas tutulması ile, yorumlanabilirken, aslında bu ritüelin işlevi İslam öncesinde çok gerilere gittiği, bunların Anadolu'daki dramatik köylü oyunlarının ritüel kökenlerinden çok değişik olmadığı kolaylıkla ileri sürülebilir. Bunu mithos ve ritüel açısından yapmak gerekir. Aşağıda takvimdeki yeri bakımından göstereceğimiz gibi, her şeyden önce yeni yıl başlangıcı olan Muharrem ve bunun onuncu günü Aşure'ye bağlı söylence ve inançlar üzerinde kısaca duralım. Bir incelemeci Aşure'ye bağlı dünyanın yaratılışı, Hasreti Eyub'un iyi olması, Hazreti Yunus'un balinanın karnından çıkışı, Hazreti İsa'nın doğuşu ve göçe erishi vb. söylenceleri sayıyor⁴⁰. Bir başka incelemeci ilk yağmur, İbrahim'in yakılışı, İsa'nın doğumu

³⁶ E. Cerulli, "Le Théâtre persan et ses origines", *Nouvelle Clio*, 7-9(1955-7), ss. 181-88; E. Bertels, *Persidski Theatre*, Leningrad 1924, ss. 5-93; A. Thalasso, "Le Théâtre Persan", *La Revue Théâtrale*, 37(1905); Ehsan Yar-Shater, "Persia", *The Reader's Encyclopedia of World Drama*, New York 1969, ss. 647-52; Biri Arap öteki Türk tiyatrosu üzerine iki kitapta da konuyla ilgili bir bölüm vardır. bkz. Jacob M. Landau, *Studies in the Arab Theater and Cinema*, Philadelphia, 1958, ss. 5-8; ve Theodor Menzel, *Meddah, Schattentheater und Orta Ojunu*, Prag 1941, ss. 16-22.

³⁷ Carl Niessen, *Handbuch der Theaterwissenschaft*, I/3(1958), Emsttdetten (Westfalen), ss. 1255-85.

³⁸ E. Montet, "La religion et le théâtre en Perse", *Revue de l'histoire des religions*, Paris 1887; *Le théâtre en Perse*, Genève 1888; "Le théâtre persan", *Journal of Royal Asiatic Society*, 1890.

³⁹ C. Virolleaud, "Le Théâtre persan ou le drame de Kerbelâ", *L'Etnographie*, NS 44(1946) ss. 69-87; *Le Théâtre Persan ou le Drame de Kerbelâ*, Paris 1950; "Le Théâtre Persan ou le Drame de Kerbelâ", *Les Théâtres d'Asie*, Paris 1961, ss. 257-269.

⁴⁰ Ch. Manchicourt, "La fete de l'Achoura", *Revue tunisienne*, XVII (1910). s. 278.

ve göğe erişini gösteriyor.⁴¹ İran folklorunda Muharrem'in günleri için çeşitli inançlar vardır. İlk günü girişimler için uğurlu bir gün sayılır; üçüncü gün Yusuf'un kuyudan çıkarılması; beşinci gün Musa'nın Turi Sina'ya çıkışı; dokuzuncu gün Yunus'un balığın kanından çıkışı; onuncu gün de İmam Hüseyin'in şehit olmasıdır. Kazvini'nin ünlü *Aacayib el Mahlûkat* kitabında⁴² onuncu Aşure gününe raslayan şu önemli olayları sıralıyor: Adem'in pişmanlığı; İbrahim, Musa ve İsa'nın doğuşu; İbrahim'in içine atıldığı ateşin Allah'ın buyruğu ile soğuması; Yakub'un oğlu Yusuf'un acısından ağlayarak kör olan gözlerinin açılması; Yusuf'un tutukluluktan özgürlüğe kavuşması; Süleyman'ın tılsımlı yüzüğünü bulunca krallığının ululanması; Yunus'un dua ve öğütleriyle Ninova kentinin kurtuluşu; Eyub'un kötülüklerden sağalması; Vaftizci Yahya'nın doğuşu; Vaftizci Yahya'nın babası Zekeriya'nın yaşlılığında çocuğu olsun diye Allah'a duasının kabul edilmesi; Musa'nın Kutsal Tuva vadisinde ateş ağacını görüşü; Musa ve kavmi İsrail oğullarının Mısır'dan ayrılışları. Medine'deki Yahudiler bu nedenle bu günü kutlarlar. Muhammed de aynı günde Hüseyin'in şehit olduğuna göre, Müslümanların bunu haydi haydi kutlaması gerektiğini buyurdu⁴³.

Bunun gibi Yakup Peygamberin, oğlu Yusuf'a kavuştuğu gün, Nuh'un gemisinin Cudi Dağı'na varışı; Adem ile Havva'nın cennetten kovuluşu; Adem'in tövbesinin kabul edilmesi; Nuh'un gemisinin Tufan'dan kurtuluşu vb. gibi Nitekim Nuh'la ilgili olarak bizde yaygın olan söylence aşure gününde pişirilip yenen aşure'dir. Nuh gemiden ailesiyle çıktığında Muharrem'in onuncu günüydü, gemide kalan erzak birbirine karıştırılıp bunlardan aşure yapılmıştır⁴⁴. Bu uygulama başka İslam ülkelerinde de görülür. Azerbeycan'da aşure geçit alayında bir küçük kız deve ya da at sırtında, bunlar ipeklî şallar, aynalar ve çeşitli bezeklerle süslenir. Bu kız Şam'a giden şehitin ailesidir. Elinde, içinde buğday ya da lapa bulunan bir küçük torba tutar, üzerine ve saçlarına da buğday gibi taneliler serpiştirilmiştir. Arkasında atın eğerine üzerine kan bulanmış bir çift beyaz güvercin bağlanmıştır. Burada da biz-

⁴¹ Jaffur Shurref, *Qanoon-e Islam*, Madras 1863, s. 98 vs.

⁴² Kazvini'nin bu eserinin kitaplıklarımızda bir çok yazması bulunduğu gibi, minyatlı yazmaları da bulunmaktadır: British Museum, Add. 7894; Topkapı Sarayı H. 401; Bibliothèque Nationale, sup, turc. 1063; Bibliothèque Egyptienne, Kahire, m. turc 124.

⁴³ Bess Allen Donaldson, *The Wild Rue*, London 1938, s. 123.

⁴⁴ Carnoy-Nicolaides, s. 193.

deki aşure'nin karşılığı olarak *hedik*⁴⁵ pişirilir. Bu dövülmemiş buğday, bezelye, kuru fasulye, yumurta ile yapılır⁴⁶. Lassy, *hedik*'in önemli özelliğinin tanelilerin öğütülmeden pişirilmesi olduğunu söylüyor ve Kerbelâ olayının, ürün toplama mevsiminin sonuna gelmesiyle, bu ritüelin ağustos başlangıcına raslayacağı görüşünü desteklediğini, ancak aşure günü geçit alayında buğday gibi tanelilerin ya da lapanın bulunuşunun ekim [ya da biçim] ritüeli mi, yoka koruyucu amaçla olduğunun konusu dışında kaldığını belirtiyor⁴⁷.

Mısır'da da aşure gününde *hubûb* denilen buğday, ya da piring ile ceviz, badem, üzüm vb. hazırlanıp bal ya da başka maddelerle tatlandırılan bir yemeğin pişirilip yenmesi gelenek olmuştur⁴⁸. Bunun gibi Ta-uz için yas tutmada da buğday, tatlı bakla, hurma, üzüm gibi şeyler yendiğini, Dionisos töreninde buna benzer lapalar hazırlandığını, Anadolu'daki *Arap Oyunu*'nda ölenin ağzına kuru yemişler verilerek diriltiği unutulmamalıdır⁴⁹. Bu da tarımla, bollukla, doğayı canlandırmakla ilintili bitkisel ritüellerin ortaklaşa öğelerinden biri oluyor.

Muharrem uygulamasındaki temsillerde aşağıda göreceğimiz eksen kişi Hüseyin'in şehit edilmesi için acı çekmek olmakla birlikte, bunu vurgulamak için başka şehitlerin, giderek İslam dünyası dışındaki kişiler için de acı çekilmesi, ritüelin bir işlev örneği üzerine bir birikim olduğunu göstermektedir. İncelemeciler Suriye-Mısır-Yunan Adonis'i, Babil'in Temmuz'u, Frigya'nın Attis'i, Mısır'ın Osiris'i⁵⁰ ile İslam'ın özellikle Şiiliğin Hüseyin'i arasında kolaylıkla bir koşutluk kurulabilmektedir. Bir incelemeçi Taziye üzerine yazdığı bir kitapta başlı başına bir bölümü çeşitli öğeler açısından Adonis-Hüseyin ilişkisine ayırmıştır⁵¹. Bunda konuya eğilmiş bütün incelemeçiler birleşmektedir⁵². Ancak tragedyanın kökeni üzerinde değişik yorumları olan Ridgeway, dinsel kökeni benimsemekle birlikte Dionisos tapınımı

⁴⁵ Anadolu'da *hedik*, *hadik*, *hatik*, *hedek*, *hedikaşı*, *hedik kurmak*, haşlanmış buğday, bulgur, mısır, nohut vb. tanelilere, aşureye, buğdaya, pekmezele yarımadan yapılan çorbaya, kaynamış buğdayla ceviz içini karıştırmaya denilir ve yaygın olarak kullanılır. Bkz. T.D.K. *Derleme Sözlüğü (H-I)*, Ankara 1974, ss. 2329-30.

⁴⁶ Lassy, ss. 127-28.

⁴⁷ Lassy, s. 159.

⁴⁸ Edward William Lane, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1954 baskısı, s. 434.

⁴⁹ *Dionisos*, ss. 73-74.

⁵⁰ *Dionisos*, ss. 12-17.

⁵¹ Virolleaud, *a.g.e.* (1950), ss. 128-36.

⁵² Örneğin bkz. Eerdemans, s. 304.

yerine ölüye tapınımına açıklamaya ağırlık vermektedir. Ridgeway daha çok Hüseyin ile Osiris arasında büyük benzerlikler buluyor⁵³. Bunlardan kimini görelim: 1- Osiris ve Isis gibi, Ali, Fatma, Hüseyin ve Hasan da gerçek kişiliklerdir; 2- Her ikisi de ülkelerinin ileri gelenleriydi; 3- Tıpkı Kureyş kabilesi içindeki egemenlik kavgaları gibi, Mısır'daki saray içinde benzeri kavgalar sürdürülüyordu. Hüseyin, Yezid'in, Osiris'te Set'in dolantıları sonucu öldürüldü; 4- Osiris'in öcünü dul karısı ve oğlu aldığı ve Mısır tahtını koruyuşundaki benzer durumlar; 5- Osiris ile Isis'in erdemleri ve acıları onları kahraman yaptı, Tanrı katına çıkardı. Aynı durum Hüseyin için de söz konusudur; 6- Bu inanç her iki durumda da yaygınlaştı, onlar için hac, uğrak yerleri, türbeler, anıtlar kuruldu. Nasıl Hüseyin üzerine Taziyeler, seyreden halkı acılara boğuyor onları, coşturuyorsa, Abidus acı çekme oyunu da ulu şehit Osiris'in yeniden doğuşuna yöneliktir.

Aslında kahramanın yüceltilmesi, anılması, ululanması, mevsimin yinelenmesi ve canlandırılması işlevine aykırı da düşmez. İran için bir kahraman şehitin ardından da acı çekmenin bir başka önemli örneğini daha buluyoruz. Bu da ulusal bir kahraman olan ve Hüseyin gibi öldürülmüş destan kahramanı Siyavuş'tur. Efrasiyab, Siyavuş'un başını vurdurur, Siyavuş'un oğlu babasının öcünü alır. Gerek Zerdüş'tin dininin kutsal kitabı *Avesta*'da, gerek *Şehname*'de yer alan bu destan oluntusu⁵⁴ Buhara'da bir acı çekme törenine yol açmıştır. Buhara'lı tarihçi Nerşahi, Buhara'da Siyavuş'un mezarının ayrı bir inanç oluşturduğunu bildiriyor. Her yıl, yeni yılda güneşin doğumu ile Buhara'da Siyavuş'un anısına bir horoz kurban edilmekte, onun trajik ölümü üzerine ağıtlar okunmaktadır. Ancak başka bölgelerde gösteriler daha neşeli olabilmektedir⁵⁵. Pek çok öge Adonis, Siyavuş ve Hüseyin arasında ilişkileri göstermektedir. Örneğin Fenikeli Adonis'in akan kanı bir çiçeğin doğmasına yol açmıştır. *Şehname*'de de Firdevsi, Siyavuş'un başı gövdesinden koparılınca akan kandan bir çiçek bitmiştir. Şii inancına göre Kerbelâ'da savaş meydanı aynı gün ya da ertesi gün bir çiçek tarlasına dönüşmüştür. Taziye'lerde az da olsa Siyavuş'un adı geçmektedir. Şehrbanu'nun erkek kardeşi, savaşta askerlerine Siyavuş'un kanunun kaynadığını belirtir⁵⁶.

⁵³ Ridgeway, ss. 118-19.

⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi de bundan esinlenerek *Siyavuş yahut Fürs-i Kadimde Bir Facia* adlı bir dram yazmıştır. bkz. Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, Ankara 1972, ss. 358q59.

⁵⁵ Bkz. Rezvani, ss. 173-4; bu türlü başka törenler üzerine de bilgi vermektedir.

⁵⁶ Sir Lewis Pelly, *The Miracle Play of Hason and Husuin*, London 1879, I-II, ss. 173-175.

Bu inanç sürekliliğinin bir ortak ögesi de yaşlı ana (*Mater Dolorosa*)'dır. Ölen kahramanın yaşlı anası, acı çeken tanrıça, toprak ana, Frigya'nın Kübele'si, Fenikelilerin İştari-Astarte-Astoret'i, Asur ve Babilonya'nın Militta'sı, Mısırlıların İsis'i, bir bakıma Yunanlıların Afrodit'i, Romalıların Venüs'ünden sonra Tötonların tanrıçası Freya ve İsa'nın anası Meryem, Taziye'lerde de Hüseyin annesi Fatma'ya, Havva'ya, Yusuf'un annesi Raşel'e ve başka yaşlı annelere anışturmalar çoktur. Taziye'de kadın gibi giyinmiş *nevha-hanan* korosu ağlayarak bu yaşlı ana simgesini vurgularlar. Anadolu köylüsünün dramatik oyunların da yaşlı ana izleğine raslarız³⁷.

Yaşlı ana, ya da yaşlı eş ögesi Taziye temsilinde önemli bir biçimde vurgulanmaktadır. Sözelimi "Avrupalı Keşişler Manastırı" adlı Taziye'nin son sahnesinde, önce Hüseyin'in ölümüne ağlayan Adem, İbrahim, İsa, Musa, Muhammet, Ali ve Hasan gelirler. Bundan sonra da karalar giyinmiş Havva, İbrahim'in karısı Hacer, Şuayb'in kızı Musa'nın karısı, Meryem, Musa'nın annesi Hüeyin'in büyükannesi Hatice ve en son annesi Fatma gelirler³⁸.

Gerek kendi çalışmalarım da, gerek başkalarının çalışmalarında bu süreklilik eni konu ele alındığı için burada daha çok durmanın gereği yoktur. Ancak Muharrem'in ve Aşure'nin takvimdeki yerinin belirtilmesinin de önemli olacağı düşüncesiyle bu karmaşık soruna da kısaca değinmek gerekir. Yılın ilk iki ayı Muharrem ve Sefer, Arapların Cahilliye döneminde Mekke yılına göre Sefer adını taşıyordu. Bunlara iki Sefer, ya da Sefer I. ve Sefer II. deniliyordu. İlkine kutşallık tanımak için Muharrem adı verildi. Peygamberimiz Medine'ye gidişinde orada Yahudi birinci ayının 10. gününü görerek (Tişri ayının 10. günü Yahudilerde sonbahara raslıyordu ve bu ayda oruç tutuluyordu) bunu benimsedi ve bu ayda oruç tutulmasını istedi. 2. Hicri yılda ise Aşure, Ramazan'a kaydırılarak oruç bundan böyle Ramazan'da tutuldu. İki Sefer aylarının yazın çok sıcak oluşundan güze [eylül ve ekim] ayına, ekin biçme, ürün toplama ve bağbozumu na kaydırıldı. Ay yılına göre düzenlenen Muharrem ister istemez her yıl yer değiştirmekte, bu bakımdan da kökenindeki ritüel işlevi de anlamını yitirmektedir. Ancak halk bu konuda pratik davranmakta, gerektiğinde kaydırmalar yapmaktadır. Sözelimi 1964 yılında Muharrem, İran'da Gilan bölgesinde pirinç ekimine rasladığı için kutlama Sefer ayının sonunda başlatılıp, halkın boş kaldığı üç ayda sürdürül-

³⁷ *Dionisos*, ss. 75-76.

³⁸ *Mew*, s. 911.

düğü görülmüştür⁵⁹. Aşağıda görüleceği gibi kökeni bakımından yazın sıcak günlerinde yapılması gereken ritüelin ay yılı karşısında yılda iki kez uygulandığı da olur. Nitekim Anadolu'da Tahtacılar, Muharrem ayında on iki gün oruç ve yas tutarlar; nefesler, ağıtlar okurlar, aşure pişirirler, Muharrem'in çeşitli gereklerini yerine getirirler. Ayrıca *yaz kurbanı* adıyla İmam Hüseyin için yazın yapılan bir törende ise su yerine dolu içilir, nefesler söylenir, üç fasıl samah yapılır, bir de Dovurga çorbası pişirilir⁶⁰.

Ay yılı ve güneş yılı, bunlara uygulanan çeşitli takvim hesapları durumu alabildiğine karıştırmaktadır. İki Yeni Yıl'dan birincisi ilkbahar gündönümü ya da gün tün eşitliği 21 mart'tır. Öteki ise Muharrem'in ilkbahar gün tün eşitliğinden dört buçuk ay sonra başlandığında, bunun güneş yılında karşılığı Muharrem'in ilk günü 2 ağustos'tur. Aşure, Muharrem'in 10. günü olduğuna göre bu yılın en sıcak günü 11 ağustos'a raslar. 14 Muharrem ise yas döneminin bitimidir. Ayrıca 2 ağustos Roma takviminin beşinci ayı Tamuz ayının yirmisine raslar. Eski Asur takviminde Tammuz ayı tanrı için ağlama, yas tutma günüdür. İkinci gününde yitirilen yeşilliğin geri gelmesi için güneş tanrıya armağanlar adanır. Ancak gene bir başka İslam takvimine göre Muharrem dönemi Ağustos'un 11.-20. günü arasındadır, Aşure de 20. güne raslar. Bu günden 40 gün sonra da 23 eylül, yani güz gündönümüdür. Böylece Muharrem güneş yılına çevrildiğinde ne ay, ne yıl başlangıcıdır. Tersine bitimi olmaktadır. Zaten Şii'lerde yeni yılın neşesi yerine yasın, acı çekmenin, kendini zora sokmanın dönemi olmaktadır. Nitekim eski bir Türk takviminde her ikinci ve üçüncü yılda, yılın sonuna eklenen ayın adı "yas tutma" anlamındadır⁶¹. Aşağıda yeniden döneceğimiz gibi, Şii'lerde gerçek yeni yıl ilkbahar gündönümüne raslamaktadır, bu da Nevruz Bayramıdır⁶². Buna "Kızıl Yu-

⁵⁹ Chelkowski, s. 130.

⁶⁰ A. Yılmaz, *Tahtacılar da Gelenekler*, Ankara 1945, ss. 99-104.

⁶¹ Lassy, s. 219.

⁶² Nevruz üzerine çok inceleme vardır. Örneğin bkz. Aga M. Kazım Shirazi, "Nauruz", *Sir Asutosh Mookerjee silver jubilee volumes III / 1*(1922), ss. 451-57; F. Taeschner, "Das persische Neujahrsfest, wie es heute gefeiert wird", *Die Welt des Islams*, NS 6(1959), ss. 113-116; Manilal Patel, "The Navroz, its history and its significance", *Journal of the K.K. Cama Oriental Institute*, 31(1937), ss. 1-51; R. Ehrlich, "The celebrations and gifts of the Persian New Year (Nawruz) according to an Arabic source", *Dr. Modi Memorial volume*, Bombay, 1930, ss. 95-101; J. Markwart, "Ds Nauroz-seine geschichte und seine bedeutung", *Dr. Modi Memorial volume*, Bombay, 1930, ss. 709-65; Azerbeycan folkloru üzerine Türkçe bir incelemede Nevruz geleneği üzerine ilginç ve ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Eski takvime göre martın 8, 9 ve 10. unda, yeni takvime göre martın 21, 22 ve

murta Bayramı" da denilir. Yukarıda gördüğümüz gibi Şii'lerin yeni yılı Nevruz'a da bağlı birtakım inanç ve söylenceler bulunmaktadır: Güneş ilk kez doğuyor, rüzgar esmeye başlıyor, bitkiler ve çiçekler bitiyor, doğa uyanıyor. Bu günde Nuh'un gemisi Tufan'dan sonra Cudi dağına varmıştır. Aynı gün 27 Recep'te Allah, Muhammed'e peygamberlik tanıdı. Peygamber tıpkı İbrahim'in Nemrud tapınağında yaptığı gibi, Mekke'deki eski tapınaktaki 360 putu kırdı. Kadir'in kökeni de Nevruz'a raslamaktadır, bu günde Muhammed, Ali'yi yerini almaya aday göstermiştir⁶³.

Böylece Şii'lerde iki yeni yıl olmuş oluyor. Biri ay yılına göre Muharrem'in ilk günü, öteki ise güneş yılında ilkbahar gündönümü. Birincisi daha çok acılı, yıkım olayları, öteki ise uğurlu, olumlu olayların yıldönümüdür. Ayrıca Muharrem törenleriyle ilgili birtakım olaylar da Nevruz'a bağlanmaktadır. Örneğin Hüseyin'in oç alıcısı Muhtar, İmamının ölümünü duyunca adamlarını toplayıp Yezid'den oç almaya hazırlanır; hazırlıklar bitince evinin damında büyük bir ateş yakar. Ötekiler onu izler. Bu sayısız ateşlerin yakılması ilkbahar gündönümünün gecesine raslar⁶⁴. Nevruz ile Muharrem arasında ilişkinin bir önemli yanı da birincinin ilkbahar gündönümü, ikincisinin ise kırk günlük yas döneminin bitiminde rasladığı [güneş yılına çevrildiğinde] güz gündönümüyle bağlantılı olmasıdır. Böylece bu iki denge noktasının ortasında şehitlerin ölüm günü olan yılın en sıcak günü 11 ağustos yer almaktadır⁶⁵. Yukarıda da belirtildiği gibi Şii'lerde Muharrem güneş yılının bitimi oluyor, oysa aşağıda görüleceği gibi Sünnilerde ise neşeli gösterilerle kutlanan yeni yıl. Ayrıca Hüseyin'in ölümü yılın en sıcak gününde ve güneşin doruk noktasında olduğu zamana raslar. Adonis-Temmuz ritüelinde yazın en sıcak günlerinde güneşin kızgın ışınlarının altında doğanın ölü duruma gelmesi için 7 gün yas tutulmakta, acı çekilmekteydi⁶⁶. Muharrem'in bu özelliklerini başka ülkelerde ve çağlarda da buluyoruz. Böylece yıl sonu ritüellerinin, törensel ve simgesel savaşı burada bulabiliriz. Bir başka deyişle, sıcak mevsimle soğuk

23. önce kutlanan Nevruz'da oynanan oyunlardan gelin ve kızların oynadıkları *hahışta*, *halay*, *yaşıl yarpağ*, *gızılgül*, *gıygılınç*, *turnavurdu*, *benöyşe* vb., erkeklerin oynadığı *cingeldeye gezer*, *kos-kosa* vb. olduğu belirtilerek bu oyunların her biri üzerinc bilgi verilmektedir. Bkz. Ehliman Ahundov, *Azerbeyeen Folkloru, Antolojisi*, I, Baku 1968, ss. 255-56; ayrıca bkz. *The Glory of the Shia World*, ss. 148, 149.

⁶³ Bu ve Nevruz'la ilgili başkaca söylenceler için bkz. Lassy, 211-13.

⁶⁴ Ateşin anlamı için bkz. *Dionisos*, s. 74.

⁶⁵ Lassy, ss. 213-14.

⁶⁶ *Dionisos*, s. 13.

mevsim arasında karşıtlık. Bunun benzerlerine Mısır, Suriye ve eski İran'da raslanmakla birlikte, Hüseyin'in yazı öldürmek, Muaviye'nin öldürülüşünün kışı öldürmek olarak yorumlanması, ritüelin zamanla gösterdiği değişiklikler ve yeni anlamlar alması bakımından kesinlikle ileri sürülmesi sakıncalı olur. Ancak beşinci ay Temmuz'a raslanması, beş sayısının simgeselliğinin Muharrem törenlerindeki yeri, ayrıca daha önce belirtilen taneliler, lapa, yemiş ve çiçeğin simgeselliğinin törendeki yeri ve başkaca bakımlardan Muharrem'in bir yaz ritüeli olduğu sonucuna kolayca varılabilir⁶⁷.

Şii'lerde Muharrem'in yeni yıldan çok, yıl sonu niteliğinde kutlandığını görmüştük. Sünnilerde ise, gerçi belli tarihlerde Hüseyin'e bir saygı duruşu olarak gözetilmekle birlikte, Muharrem bir Yeni Yıl kutlamasıdır; ve bu özelliği ile de neşeli, sevinçli bir biçimde geçer. Özellikle Kuzey Afrika'da Mısır'da⁶⁸, Tunus, Cezayir ve Fas'ta⁶⁹ bir Karnaval neşesi içinde kutlanır. Ayrıca bu vesileyle hayvan benzetmeceli, maskeli dramatik oyunlar bizim Anadolu köylü dramatik oyunlarına büyük benzerlik gösterir⁷⁰.

Ritüel bir bakıma simgesel eylem olduğuna göre olayın simgesel yönü de bunun ritüel niteliğini vurgulamaktadır. Örneğin Ivar Lassy, bu törendeki simgesel öğelerin bir çözümlemesini yapmaktadır. Bunlardan belli başlı örnekler ve Lassy'nin kitabındaki sayfalarıyla kısaca göstereyim: El ve 5 simgesi [ss. 55-56; 202-206], ayna [s. 113; 198-199], sürekli yeşil kalan ağaçlar [ss. 143-148], toprak ve yüze toprak, çamur sürmek [s. 149, s. 178], beyaz güvercin [ss. 109-112, 165-66], kemikler [s. 148], kâfuri [ss. 148-149, 152], elma [ss. 109-112, 150], su [ss. 152 vs.], siyah bez, örtü [ss. 175-178], sayılar, günler, (10+3) gün, pazartesi, cuma, öğle saati, 5, 7, 9, 12, 24, 36 ve 72 sayıları [ss. 166-175], ayrıca Hindistan ve Sumatra'da ateş yakılması ve tabutun suya atılması [ss. 274-5]:

⁶⁷ Lassy bunlar üzerinde kısaca durmuştur. Bkz. ss. 237-39.

⁶⁸ Lane, ss. 432-37.

⁶⁹ Bkz. Edmond Douetté, *Magie et Religion dans l'Afrique du Nord*, Alger 1909, ss. 496-540; Westermarck, "The Popular Ritual of the Great Feast in Morocco", *Folk-Lore*, XXII (1911); Cezayir'de bu nitelikte, ancak bir düğünde oynanan bir oyun için bkz. J. Desparmet, *Coutumes, institutions, croyances des Ondigenes de l'Algerie*, I. Alger, 1939, ss. 170-71; ayrıca bkz. G. Cerbella-M. Ageli, *Le feste musulmane in Tripoli appunti etnografici*, Tripoli, Barbiera, 1949, ss. 15 vs.

⁷⁰ Bunlardan örnekler için bkz. Dionisos, ss. 31-35; Azerbeycan Şiilerince oynanan oyunlar özellikle *Kos Kosa* için bkz. Lassy, 226-34 ve Ahundov, ss. 224-27; 227-28.

III. DRAMATİK SUNUŞ TÜRLERİ

Muharrem dramının sunuluş yöntemlerini dört türde ele alabiliriz: a) Dramatik anlatı; b) Kukla; c) Dans ve tartımlı hareket; ç) Canlı oyuncularla Taziye'nin sunuluşu.

a) Bizdeki meddah geleneği, tek anlatıcının bir anlatıyı dramatik bir biçimde sunması tüm İslam ülkelerinde yaygındır. Bu anlatı dağırında Kerbelâ olayı ile ilgili konular geniş yer tutar⁷¹. Türk anlatı edebiyatında da Kerbelâ olayının önemli bir yeri vardır⁷². Bu konuda yazılmış manzum Maktel'lerin dramatik bir biçimde okunuşu da yaygındır⁷³. Bektaşiler özellikle Muharrem'in ilk on gününde Fuzuli'nin *Hadikat-iş-süeda'sını* baştan sona okurlar. Azerbeycan Türklerinde de bu türlü basılmış Türkçe metinler vardır⁷⁴. İran'da çok çeşitli olan dramatik sunuş biçimleri arasında anlatı türü geniş yer tutar. Genelde olarak *nakkal'*lar bu tür anlatılara da yer verirler. *Rovze-han'*ların önemli bir yeri vardır. Bunlar yalnız Muharrem'de değil, fakat yılın başka günlerinde de konuyu dramatik bir biçimde anlatırlar. Bir yerden ötekine tahtıranvanla götürülen *rovze-han'*lar çok aranan kişilerdir. Bunların kimi kez yardımcıları da olur, bunlara *şakird-i rovze-han*, ya da *pâ-mimber-han* denilir. Mimberin ayağında dururlar, ya *Rovze-han* ile söyleşir, ya da *Rovze-han* bir yerde durunca sözkonusu ettiği kişi üzerine şarkı söylerler. Bu arada *nevha-han'*ların da önemli yeri vardır. Bunlar birkaç kişi (daha çok da olabilir), ağlayarak, aralarında dramatik tir biçimde söyleşirlerdi. Bunların kadın kılığında Taziye'lerde kadın korosunu oluşturduğu da görülmektedir⁷⁵. Bir de dinsel resimler göstererek anlatılanlar vardı. Bunlar iki kişi gezerler, biri ya büyük bir kitap içindeki ya da tomarlardaki resimleri taşır ve gösterir, konuyu açıklar, öteki de göğsüne vurarak şarkı söylerdi. Bunlara *şemail-gerdani* denmektedir⁷⁶.

⁷¹ Bunlar için bkz. Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Ankara 1969, ss. 68-80.

⁷² Bu konuda bkz. Irene Melikoff, "Le Drame de Kerbelâ dans la littérature épique Turque", *Revue des Etudes Islamiques*, XXXIV(1966).

⁷³ Makteller üzerine bkz. Abdülkadir Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin'ler*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basılmamış Bitirme Tezi, T. 96, 1938-39.

⁷⁴ Bunlardan örnekler için bkz. Lassy, s. 54.

⁷⁵ Bkz. Rezvani, ss. 99-100; Davoud Monchi-zadeh, ss. 68. vs.

⁷⁶ Rezvani, s. 121; nakkalların olayı gösteren bir dekor perdesi önünde anlatılanlarına *perde-dârl* denilmektedir. Bkz. Mansour Pourmand, "The Dying Art of Storytelling", *Tehran Journal*, 10 aralık 1964.

b) Muharrem gösterilerinin kukla ile sunulduğunu da biliyoruz. 1962'de Rusya'ya yaptığım gezide, Moskova'da Sergei Obraztsow'un kukla tiyatrosunun içinde bulunan kukla müzesini gezerken, müzenin İran'a ayrılan bölümünde 6 büyük Taziye kuklasının yer aldığını görmüştüm. Ancak başvurduğum kaynaklarda Taziye'nin yalnız kukla ile sunulduğu üzerine bilgi bulamadım. Bununla birlikte canlı oyuncuların dramatik gösterilerinde kuklaya başvurulduğuna pek çok örneğe rastlanmaktadır. Kuklanın, Taziye'de daha çok gülünçleştirmek, aşağılamak için kullanıldığını görüyoruz. Sözelimi Ömer İbn Saad ve Halife Ömer için başvurulmaktadır. Bir gezgin⁷⁷ Ömer'in yerine başı, içine barut doldurulmuş iri kabaktan, gövdesi de yanıcı maddelerle donatılmış bir büyük kukla yapıldığını, kuklaya ateş verildiğinde, alevler başı sarınca, kabağın içindeki barut büyük bir sesle patladığını, bu çeşit gösterilerin sevinç bağırışlarına yol açtığını anlatmaktadır. Bunun gibi bir Taziye temsilini 1695 yılının ağustos ayında görüp ayrıntılarıyla anlatan Gemelli-Careri de Muharrem'in üçüncü ve dördüncü günü (25 ve 26 ağustos) gösterilerin güldürü ile geçtiğini, Ömer diye adlandırdıkları saman ve ottan bir kuklaya bir iple bir eşeğin üzerine oturttukları ve kentte gezdirildiğini, eşeğin öldürülüp, hırpalanan kuklanın da ateşe verildiğini belirtiyor⁷⁸. Cebrail'in ise salıncakta bir bebekle temsil edildiğini, böylece imamların ruhlarını cennete götürdüğünü öğreniyoruz⁷⁹. Muharrem törenleri üzerine bir derlemede Polak, Aubin gibi tanıklara dayanarak Cebrail, Mikail, İsrail gibi meleklerin kuklalarının yapıldığı, bunlardan İmamların ruhunu cennete götürecek Mikail'in kanatları bulunduğu belirtiliyor⁸⁰. Meleklerin kimi kez gerçek kişilerce canlandırıldığı, bunların iplerle damdan aşağı indirildiği de oluyordu⁸¹. Aynı incelemeci oyuncuların sopalarm ucunda Hüseyin ve öteki şehitlerin tahtadan başlarının geçirildiğini belirtiyor⁸². Bunun gibi Kerbelâ şehitlerinin cesetleri (naaş) Aşure günü sedye üzerinde taşınmaktadır. Bunlar samandan kuklalar olup, üzerlerine kırmızı boya ile kan lekeleri yapılmış ve üzerlerine bıçaklar sokulmuştur⁸³. Azerbeycan'da da Aşure geçit alayında, tez-

⁷⁷ Smirnoff, s. 106; ayrıca bkz. Chardin, IV, ss. 94-95; R. de Mans, s. 51.

⁷⁸ Gemelli-Careri, s. 146.

⁷⁹ Davoud Monchi-zadeh, ss. 18 vs; salıncığın ritüelde bu türlü işlevi için bkz. *Oyun ve Bügü*, ss. 7-8.

⁸⁰ Niessen, s. 1279.

⁸¹ Rezvani, s. 84.

⁸² Rezvani, s. 84.

⁸³ Rezvani, s. 92.

kere üzerinde başsız bir adam boyunda kukla bulunmaktadır. Boyun yeri kırmızı boya ile boyanıp kanlı bir görünüm verilmiş, göğsünde kanlı bıçaklar saplanmışır. Bu kukla Hüseyin'i canlandırmaktadır⁶⁴.

c) Muharrem ve Aşure töreninde dans da önemli bir yer tutmaktadır. Sumatra'dan Jamaika'ya uzanan İslam toplumlarında dans ve geçit alaylarındaki tartımlı hareketlere raslanmaktadır⁶⁵. Bu daha çok *deste-gerdâni* yada *azâ'dâri* denilen geçit alaylarında *sinc-zen*, *zincir-zen*, *seng-zen*'lerin tartımlı ve kanlı gösterilerine de dans adı altında yaklaşabiliriz⁶⁶.

ç) Bu sunuş biçimlerinin en önemlisi Ortaçağ Avrupasının dramatik temsillerini andıran canlı oyuncularla Taziye temsilleridir. Bu temsillere *şibih*, *şibih gerdani* denilmektedir⁶⁷. Taziye metinlerinin yapısı üzerine bilgi verileceği için burada kısaca temsillerin tiyatro özellikleri üzerinde duralım. Bunlar ya kapalı yerlerde, Tekke'lerde, gösterilirdi, bu durumda çoğu kez *seku* denilen sahne gibi yüksekçe bir seki üzerinde oynanırdı; ya da açık havada, kimi kez *seku* arkasında *Tac-numa* denilen kapalı bir yerde oyuncular hazırlıklarını yaparlardı⁶⁸. Oyuncular daha çok amatördür, ancak bunların para aldıkları da olurdu. Çoğunlukla erkekler oynarlar, kadın rollerini de yüzleri örtülü erkekler üzerlerine alırlardı. Bununla birlikte kadınlardan oluşan Taziye topluluklarının da bulunduğu bilinmektedir. Oyunun yapısı açık biçimde ve göstermecidir. Dekor simgeseldir. Sözgelimi Fırat nehri için bir leğen su yetmektedir. *Seku*'da perde yoktur⁶⁹. *Seku* özellikle *rovze-han*'ların söyleyecekleri yer önceden *ferrâş* denilen, ellerinde uzun sopalar bulunan, aynı zamanda bunlarla seyirciyi düzene sokan kolluk görevlilerince süpürülür ve sulanır⁷⁰. Donatım da çok yalındır. Kılıç yerine bir sopa, kalkan yerine bir tencere kapağının kullanıldığı görülmektedir. Yerler ve dekorlar da Ortaçağ tiyatrosundaki

⁶⁴ Lassy, s. 112.

⁶⁵ Bu konuda bkz. Metin And, "Aşura Töreninde Dans", *Forum*, I(15 haziran 1958, sayı 102), II (1 temmuz 1958, Sayı: 103).

⁶⁶ Bu konuda bkz. Rezvani, ss. 168-77.

⁶⁷ Gerdûn dönücü, dönen, felek, dünya, semâ anlamalarına geldiğine göre, bunun Avrupa Ortaçağ acı çekme öğrenek oyunlarındaki *cycle* ya da döngü anlamına da alınabilir.

⁶⁸ Rezvani, s. 82.

⁶⁹ Yalnız "Hiristiyan Kız" adlı taziyede *seku* bir perde ile örtülmüş, perde Kerbelâ olduğu sanılan bir dekora açılmıştır. Bkz. Mew, s. 911.

⁷⁰ Mew, s. 907; bunlar görevleri bakımından Osmanlı şenliklerindeki tulumculara benzemektedir.

gibi zamandadır. Mekânın değiştiğini göstermek için bir oyuncunun bir yerden ötekine gitmesi ya da *seku*'nun çevresinde dolaşmasıyla olur. Oyuncuların maske giydiği de görülmektedir. Sözelimi *Zafercin* adında bir Taziye'de cinlerin kralı ve onun savaşçıları korkunç maskeler takmışlardır⁹¹. Öte yandan şiddet ve kanlı sahneler için gerçekçiliğe, seyirciler üzerinde derin etki bırakılmaya önem verilir. Sözelimi öldürülecek kişinin göğsüne bağırsaktan bir torba içine de kırmızı su konular, bu bir kılıç vuruşuyla delindiği zaman gerçek kan akıyormuş izlenimi verir. Ancak geçit alaylarında gerçek kanın akıtıldığı da olur. Oyuncuların her zaman metni ezberlemeleri gerekmez, göstermeci uslüpta sunulduğu için ellerinde kitaplardan, kâğıtlardan da okudukları olur ve ayrıca seyirciye de yöncelen seslenişlerde bulunurlar. Yönetici de elinde bir sopa ile [bizim Ortaoyunu ve Ortaçağ tiyatrosunda olduğu gibi] orta yerde durur, temsil sırasında girişleri, çıkışları belirler, özel bir kıyafeti yoktur, oyun alanındaki yerlerini oyunculara gösterir, donatım taşıyıp sahneye getirir, sırasını unutmuş dalgın oyuncuyu uyarır. Göstermeci uslüpta oynandığı için de böyle birinin sahnede bulunmasını seyirciler yadırgamaz. Yönetici gerektiğinde sahne üzerinde ölecek olana kefen giydirir, öldürecek olana da kılıcını verir. Bütün bunlar seyirci ile oyun alanı arasında belirli bir anlaşma gereğidir. Tıpkı Yunan seyircisi gibi yemekleriyle bu uzun sürecek temsile gelenler, konuları, nerede' yas tutulacağını, ağlanacağını, nerede gülüneceğini çok iyi bilmektedirler. Seyirci temsili oyuncularla birlikte oluştururlar. Oyuncular da gerektiğinde ağlamaya katılırlar. Nitekim kötü ruhlu ve acımasız, kanlı bir kişiliği olan Şimr'i oynayan oyuncunun da, Hüseyin'i öldürürken ağladığı görülür. Ölüp yere düşen bir oyuncu biraz sonra ayağa kalkıp oyun alanından ayrılır. Çağa uymazlıklar da görülür. Nitekim Taziye metinlerinin yapısını ve konularını incelerken göreceğiz, bir Taziye'nin yapısında çağ bakımından da, konu bakımından da birbirine uymaz bölümler, oluntular yer alabilir, bu da açık biçimin⁹² doğal niteliğinden çıkmaktadır. Söz gelimi din dışı konuların da işlendiği görülür: *Leyla ile Mecnun* gibi. Buna dinsel bir kılık vermek için Mecnun'un İmam Cafer-Sadık'a, Leyla'yı kendisine vermediklerinden yakındığı bir sahnenin eklenmesi gibi. Kullanılan dekor ve donatımın da çağa uymazlığı görülür. Söz gelimi Hazret-i Süleyman ile ilgili bir Taziye'de oyunda uçan bir halı gerekmiş. Halı üzerinde uçacak oyuncuyu bir otomobile koy-

⁹¹ Bu maskelerden birinin fotoğrafı için bkz. Forough, s. 28'in karşısındaki resim.

⁹² Açık biçim için bkz. Metin And, "Tiyatroda 'Açık Biçim' ve Türk Tiyatrosu Bakımından Önemi", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, I(1970), ss. 19-31.

muşlar. Taziye temsillerinde İmam'ın ya da Yezid'in otomobile ya da faytona bindiği de görülür. Bir oyunda da İmam'ın kesik başının Kuran'dan ayetler okuması gerekmiş. Bunun için yapma bir baş yapılmış, bu bir sandığın üzerine yerleştirilmiş, sandığın içine de Kuran'dan parçaların okunduğu bir plak çalar yerleştirilmiş⁹³. Bu arada Taziye temsillerini kırsal bölgelerde gösteren gezici toplulukların da bulunduğunu öğreniyoruz⁹⁴.

IV. TAZİYE KAYNAKLARI

Yayınlanmış Taziye kaynaklarının en önemlileri dördtür. Bunlardan ilki Chodzko'nun yayınladığı metinlerdir⁹⁵. Tahran'da 1833'de toplanan bu yazmalar 33 meclis'ten oluşmaktadır. Bu yazmalar Paris'te Bibliothèque nationale'de (No. 993, fonds persan, supplement)⁹⁶ bulunmaktadır. Chodzko bunlardan beşinin (1, 2, 3, 5 ve 32) çevirisini yayınlamıştır. Bunlardan 24 numaralısının çevirisini Virolleaud⁹⁷, 18 numaralısının çevirisini ise Robert Henry de Genneret yayınlamıştır⁹⁸.

İkinci önemli yazılı kaynak Bağdat'ta Alman konsolosu bulunan Wilhelm Litten bir Irak yazmasına dayanarak tıpkı basımla 15 metni kısa bir önsözü ile yayınladı⁹⁹. Üçüncü kaynak bir İngiliz albayı, Sir Lewis Pelly'nin yayınladığı metinlerdir¹⁰⁰. Derlenen elli metinden yalnız 37'si kitapta yer almıştır. Bunlardan Chodzko'nun derlediği metinler dışındakilerin hepsinin yazmaları yitiktir. En önemli kaynak olan Vatikan'daki Taziye yazmalarına geçmeden önceki kaynaklardan örnekler verelim. Gobineau kaynağını göstermeden "Kasım'ın Evlenmesi" adlı metnin çevirisini yayınlamıştır¹⁰¹. Çeşitli tarih-

⁹³ Bu teknik özellikler ve örneklerin tümü için bkz. Rezvani, ss. 82-89.

⁹⁴ Bkz. N.I. Mamontoff, *Otçerki sovremennoi Persii*, St. Petersburg 1909, ss. 189-90.

⁹⁵ A. Chodzko, *Théâtre Persan. Choix de Teazieh ou drames*, Paris 1878; kitabın sonunda (ss. XXXII-XXXV) 33 Taziye'nin listesi verilmiştir. Chodzko'nun bu konu üzerine eserleri vardır: "Le théâtre persan", *Revue indépendante*, 25 temmuz 1878. *Le théâtre en Perse*, Paris 1844; *Djoungi Chahadet. Le cantique du Martyr.*, Paris 1855.

⁹⁶ Bunların künyceleri için bkz. E. Blochet, *Catalogue des mss. persans de la Bibliothèque Nationale*, IV, Paris 1878, ss. I-XXXVI.

⁹⁷ Ch. Virolleaud, *La Passion de l'Imam Hosseyn*, Paris 1927.

⁹⁸ Robert Henry de Genneret, *Le Martyre d'Ali Akbar, Drame persan. Texte établi et traduit, avec une Introduction et des Notes*, Liège-Paris 1946.

⁹⁹ W. Litten, *Das Drama in Persien*, Berlin-Leipzig 1929; bunlardan ilk metin "İbrahim'in İsmail'i Kurban Etmesi"nin çevirisi için bkz. Duda, a.g.e., ss. 110 vs.

¹⁰⁰ Pelly, a.g.e.

¹⁰¹ Gobineau, ss. 405-37.

lerde yayınlanmış 6 taşbaskısı taziye metni bugün Paris'te Ecole des Langues Orientales Vivantes kitaplığına bulunmaktadır. Daha önce adını andığımız Krimski 1896 ile 1903 yılları arasında bunlardan dokuz tanesini alarak Moskova'daki Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsüne vermiştir. Buradan da Moskova'daki Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün malı olmuştur. Ünlü İran kültürü bilgini E. G. Browne, malı olup, ölümünden sonra Cambridge üniversitesi kitaplığına geçen 6 taziye metnini de saymak gerekir¹⁰². Tek tek metinler de yayınlanmıştır. Örneğin Mohamed Aziza bir metnin Fransızcasını¹⁰³, Medjid Rezvani, 1897'de Tahran'da basılmış Ebül Kasım Muhammed el Honsari'nin bir metninin Fransızca çevirisini yayınlamıştır¹⁰⁴. Dr. Mehdi Forough da İbrahim'in İsmail'i kurban edişi üzerine Taziye metninin Farsça aslını¹⁰⁵, E. Bertel de bir metnin Rusçasını yayınlamıştır¹⁰⁶. Aslında bu sayılanlar yeterli değildir; bunun başlıca nedeni de Taziye'nin daha çok sözlü gelenek yönünün ağır basmasındandır. Daha çok okunmak için değil, fakat oynayanların başvurdukları, kopuk yapraklı, dil bilgisi, yazım yanlışları ile dolu el defterleri ya da taş baskılarından oluşmasındandır. Yukarıda adlarını verdiğimiz gerek gezginlerin tanıklığı, gerek çeşitli incelemelerde de çeşitli konularda Taziye'lerin öngülerinin özetlendiğine raslamaktayız. Giderek yeni metinler de yazıldı, ya da eski metinlere benzerler. Nitkim bu durumun bir benzeriyle Karagöz, Ortaoyunu gibi geleneksel tiyatromuzda karşılaşmaktayız.

Ancak şimdi tanıtmaya çalışacağımız Vatikan Taziye kümesi büyük bir zenginlik göstermektedir: Vatikan Kitaplığı (Biblioteca Apostolica). Bunların önemini anlayan büyük elçi Cerulli, büyük bir çaba ile bu metinleri bir araya topladı, sonuç olarak bini aşkın el yazmasında toplanan bir kaç yüz taziye metni bıraktı. Bu metinlerin derlenmesi görevi profesör Ettore Rossi'ye verilmiş, onun ölümünden sonra da Profesör Alessio Bombaci sürdürüp tamamlamıştır. Bundan sonra verilen bilgilerde sık sık başvurduğumuz Profesör Bombaci'nin yayınladığı Katalog¹⁰⁷ ayrıca geniş kapsamlı bir önsöz, dizinler de de yer

¹⁰² R.A. Nicholson, *A Descriptive Catalogue of the Oriental Mss. belonging to the late E.G. Browne*, Cambridge 1932, s. 286.

¹⁰³ a.g.e., ss. 59-76.

¹⁰⁴ a.g.e., ss. 255-76.

¹⁰⁵ a.g.e., ss. 86-106.

¹⁰⁶ a.g.e., ss. 37-61.

¹⁰⁷ Ettore Rossi-Alessio Bombaci, *Elenco di Drammi Religiosi Persiani (Fondo Mss. Vaticani Cerulli)*, Citta del Vaticano 1961.

almıştır. Katalogda 1054 taziye metninin künyesi yer almıştır. Ayrıca içinde resimler de bulunan yazmalar bir ekte gösterilmiştir. Vatikan Taziye kümesinin bizim için bir önemli özelliği de Türkçe (Azeri) metinlerin bulunuşudur. Ivar Lassy'nin Azerbeycan'daki Muharrem uygulamalarını inceleyen önemli incelemesinde tam metin yoktur. Vatikan Taziye kümesinin içinde yalnız dördü Arapça, 35'i Türkçe¹⁰⁹, gerisi Farsça'dır.

V. TAZİYELERİN YAPISI

Bu bini aşkın Taziye metnini tek tek inceleyen Profesör Bombaci'nin katalog için yazdığı önsözde¹⁰⁹ verdiği bilgilere dayanarak bu metinlerin belli başlı özelliklerine bakalım. *Taziye-gerdâni*, *taziye şebih*, ya da kısaca *Taziye* ve *şebih* denilen temsiller yalnızca Kerbelâ'daki acı olayların bir anılması değildir. Aşağıda konulara eğildiği zaman görülecek bunlar çok geniş bir süre içinde gerek İslam'ın gerek İslam dışındaki kültürleri de kapsamaktadır. Meryem Ana'ya bile bir tapınma varan saygı ve değer gösterilmesi, başta da belirtildiği gibi bu ritüel ve mithos'un halkın bilincinde İslam'dan çok öncelere uzanan bir işlevin varlığını doğrulamaktadır.

Metinlerde çeşitli terimlere raslanmaktadır. Metni oluşturan bölümler için *guşa* (köşe) *fıkra*, *kaziyye* kullanılmıştır. Rollere *nüşa*, bu rolleri üstlenenlere ise *nüşahvan* ya da *nüşahbân* denmektedir. Metinlerin üst sağ köşesinde, çoğunlukla oyunun bir özetiyle birlikte oyun kişinin adı veriliyor. Sözelimi "Zeyneb'in Medine'ye varışı" gibi. Söyleşmelerde kişilerin adları her kez gösterilmez, yalnız satır başlarındaki bir çizgi ile ayırtılmaktadır. Bir dizenin durakla ayrılan yarısı *mısra* diye adlandırılmaktadır. Oyunculara yönergeler kısaca metinde belirtilmektedir. Sözelimi ölmüş birinin öteki dünyadan konuştuğu sahnelerde bu kişi 'gaib' ya da 'ölmüş' diye gösterilir. Peygamberler, İmamlar sahnede yüzleri örtülü olarak görüldüğüne göre bunlara 'nikâbdar' meydan okuyana *mubariz*, koro için *guft* ya da *destgam*, ilk konuşana 'evvel' denilir. Giriş, çıkışlar kısaca belirtilmektedir: 'çıkıyor', 'giriyor', 'konuşuyor', 'dövüşüyor', 'bir süre baygın kaldı' vb. Temsilin gereksindirdiği donatım, araç ve gereçler (*li-zûmat*) kimi oyunlarda bir liste olarak gösterilmektedir. Profesör Bom-

¹⁰⁹ Şu numaralar Türkçedir: 48, 49, 354, 412, 542, 709, 711 / II, 945, 1028, 1030, 1031, 1032 / I, 1033, 1034, 1035 / I, 1036 / I, 1037-1038, 1039 / I, II, III, 1040, 1041, 1042, 1043, 1044, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1054.

¹⁰⁹ "Introduzione", a.g.e., ss. XV-IXü

baci 579 numaralı Yezdegird adlı oyuna şu donatımı göstermektedir: 2 kadife, 2 tahta at, 2 sopa, 2 kırbaç ve zincir, bir iki bakır, 1 yatak, Şahrabanu için giysi, tatlılarla kömür ateşi, sedel otu, 2 şerbet, ateş üzerine bir semaver, kale kapısı, halat, şemsiye, 4 at, bir paket sigara ve Yezdegird için bir taht.

Oyunların konularına gelince, bunların Kerbelâ olayının dışına, öyle ki İslam çevresi dışına bile çıktığı daha geçen yüzyılda anlaşılmıştı. Gobineau oyunun konusunu genişletmek için bir öndeyişe (*güriz*) başvurulduğunu, uzunluk ve önem bakımından oyunun kendisine eşit ağırlıkta olduğunu, bunların çok çeşitlilik ve evrensellik gösterdiğini belirtmektedir¹¹⁰. Böylece sanki iki dram bir arada sunulmaktadır. Nitekim bir incelemeciye göre¹¹¹ Saba Melikesi Belkıs'la Süleyman'ın düğünü üzerine bir Taziye'de ana düşüncenin alın yazgısının Süleyman'a çok mutlu bir evlilik sağlaması ile bir haksızlığa yol açılmıştır. Buna karşın Hüseyin'in yeğeni ve damadı olan Kasım evlenir evlenmez savaş meydanında öldürülür. Nitekim Vatikan'daki 421 numaralı "Süleyman'ın Düğünü" adlı Taziye "Kasım'ın Şehit Olması" adlı Taziye ile birleşir. Bu türlü birbirinden çağ ve çevre bakımından ayrı iki konunun bir araya getirilmesinin başlıca işlevinin ana fikrin bir koşutlukla vurgulanmasıdır. Örneğin "Yusuf ve Kardeşleri" adlı Taziye'de, Yusuf, Mısır yolunda kardeşlerince kuyuya atılıp, babaları Yakub'a sevgili oğlu Yusuf'un ölüm haberini getirdiklerinde, baba büyük bir acıyla yas tutar. Bu arada Cebrail gelir ve Yakub'a, "Ey mutsuz insan, sanır mısın senin oğlun Yusuf, Muhammed'in sevgili torunundan daha değerlidir. O ki, gözlerinin önünde bütün yoldaşları öldürülmüş, sonra kendisi de bedeni oklarla delik deşik edilip, en kanlı bir biçimde öldürülüp, cesedi yerlere atılmıştır" demesi üzerine Yakub da, "Benim ve Yusuf'um gibi binlercesi Hüseyin'e kurban olsun, binlerce Yusuf onun ayağının tozu olsun .. Oh Cebrail, bana Kerbelâ'yı göster, Allah aşkına" der. Cebrail de, "Gel, parmaklarımın arasından Kerbelâ'ya bak ve gör". Bunun gibi bir kaç sahneden sonra Kerbelâ'daki olaylara geçilir¹¹².

Profesör Bombaci, Vatikan 603 nolu "Musa ve Derviş" adlı dramın Hüseyin'in şehit edilmesi adlı dramdan önce oynanması gerektiğini belirtiyor. Nitekim derviş günah işleyenlere acımadığı için

¹¹⁰ *a.g.e.*, ss. 368 vs.

¹¹¹ A. Bausani, "Drami poplari inediti persiani sulla legenda di Salomono e della regina di Saba", *Atti del Convegno Internationae di studi etiopici* (Roma 1959), s. 169.

¹¹² Chelkowski, s. 127; ayrıca bkz. Mew, s. 910.

Tanrı'yı kınamaktadır. Musa ise Hüseyin'in kurtarıcı esirgemezliğini dile getirerek bu görüşü çürütmektedir. Bu iki dram 938 nolu Taziye ile birleşmektedir. 324 nolu Taziye de Timurlenk üzerine Taziye, "Zeyneb'in Ölümü" adlı Taziye'den önce gelmektedir, her ikisi birleşmektedir. "Timurlenk" adlı Taziye'de, Timurlenk Şam'a gelir, kordudan titreyen Şam valisi kentin anahtarlarını ona verir. Vali, Hüseyin'i öldürenlerin soyundan gelmektedir, ayrıca Hüseyin kızkardeşi Şam'da acı çekmiştir. Timurlenk bu nedenle onu kınar ve yanından uzaklaştırır. Vali'nin alımlı ve güzel giyimli kızı aracılık etmek için gelirse, Timurlenk onu da kabul etmez. Sonunda Vezir gelir ve Timurlenk'e bir Taziye temsili seyretmesini önerir, böylece bu giriş bölümü, ondan sonra gelen Taziye'ye bağlanmış olur¹¹³. Örnekler çoğaltılabılır, ancak bu değişik konulu dramlarda içten ya da dıştan bir bağlantının bulunabileceğine Profesör Bombaci örnekler vermektedir.

Konular yalnız Kerbelâ olayına ve İslam dünyasına bağlı olmadığı gibi, bu oyunlarda bir acı çekme oyununun, bir yas töreninin havasına aykırı düşen parçalara da çoklukla raslanır. Bunlar arasında Profesör Bombaci'nin de belirttiği gibi sözgelimi şölenlerle ilgili parçalarda uzun uzun yemek listelerine yer verilmektedir. Bir dramda acul müşterilerini bekletmesini bilen bir berberin alaya alındığını görüyoruz. Kimi daha yakın tarihli oyunlarda oyuncuların çevresi ele alınmaktadır. Bir oyunda halkın kendi temsillerine gelmeyip Keşanlı oyuncuların temsillerine gitmeleri üzerine Tahranlı Taziye oyuncularının gürültülü kargaşalığı ve bunun sonucunda başları Mu'inü'le Buka'ya¹¹⁴ başvurduklarını buluyoruz. O da rakiplerini korkutmaya yeltenir, başaramayınca oyuncularını kentin değişik terlerinde temsil vermeye çağırır ve bundan para alır, aldığı paraları da sevgilisiyle hoşça vakit geçirmeye harcar.

Taziye'lerde güldürücü ve taşlamalı sahnelere yer verilirken, burada amaçlanan daha çok Ebubekir, Ömer, Osman gibi kişilerdir. Daha çok Ali'nin ve Hüseyin'in düşmanları gülünçleştirilmektedir. Bunlar Ali'nin katili Abdurrahman ibn Mulcem, Halife Ömer, Köle Ebu Lül Feyruz, Hüseyin'in öldürülmesinde payı olan Ömer bin Sa'd (bin Ebu Vakkas) vb¹¹⁵. Yukarda kukla ile bölümde görüldüğü gibi

¹¹³ Mew, s. 911.

¹¹⁴ *Mu'inü'l Buka* Taziye'nin bir çeşit sahneye koyucusudur. Bu konuda bkz. Aubin, ss. 485 vs.; Krimski, s. 41; Sahneye koyucu, oyun yöneticisine bundan başka *Üstad, Mirza ve Taziye Gerdan* da denilmektedir. Bkz. Chelkowski, s. 134.

¹¹⁵ Bkz. Menzel, s. 19; Wills, ss. 216-221.

bu kişilerin gülünç ya da korkunç görünüşlü kuklaları yapılıp bunlar yakılıyor, alay konusu oluyordu. Bunlar kimi kez baştan aşağı güldürücü kılık ve görünümde Anadolu'daki köylü dramatik oyunlarına yaklaşmaktadır. *Kos Kosa* adı altında Azerbeycan'da görülen bu türlü oyunlara raslanmaktadır. Ayrıca İran'da İbn Mulcem'in ölüm gününde Taziye İbn Mulcem adı altında gülünç gösteriler düzenleniyor, bunlar daha çok evlerde kadınlar arasında yapılıyordu¹¹⁶. Bir gezgin¹¹⁷, Ömer üzerine gördüğü böyle bir güldürüyü ya da Taziye benzeği üzerine ayrıntılı bilgi veriyor. Şii'lerin Sünnilere ola kını, halife Ömer ve Hâli Ebubekir'in halifeligi zorla ele geçirmelerine öfkelerinin Hristiyanlıkta Judas'ın durumuna benzetiyor. Dekor bakımından Taziye'lere çok benzemektedir. Soytarılardan biri Molla kılığında ancak gülünç bir görünüştedir. Ve daha çok sünni hocalar gibi tesbih çekerek dua etmektedir. Ömer elinde bir köpek gezdirmektedir. Ömer'in yanındakiler eşek üzerinde gitmekte, şeytan yarı çıplak, derisine boya ile lekeler yapılmış, yüzü sarıya ağzının ve gözlerinin kıyısı beyaza boyanmıştır. Başında boynuzlar vardır. Oyuncular meydanın ortasındaki havuzun üzerindeki *seku*'ya çıkarlar. Ömer bir söylev verir, yemeğini yer, şeytanın önerisi üzerine sarhoş olur. Sonra dans eder, yanındakiler onu taklit eder, melekler, şeytanlar, soytarılar birbirine karışır, bu arada Ömer ve yanındakiler döşemenin açılması ile *seku*'nun ortasındaki havuza düşerler, bu Ömer'in cehenneme gidişi sahnesidir. Bir çok görgü tanığı bunlar üzerinde durmuştur¹¹⁸. Bu yüzyılın başlarında *Kos Kosa* adıyla Bakü'de Ömer'in ölüm gününde çocuklar yüzlerini unla boyar ya da maske takarlar, gülünç giysilere, hayvan postlarına bürünürler, Ömer'e yöneltilen iğneleyici şarkılar söyleyip güldürücü danslar yaparlar¹¹⁹.

VI. TAZİYE KONU KÜMELERİ

Taziye'lerin ne ölçüde geniş konuları kapsadığını anlamak için belli başlı Taziye konularının kümelenmesini görelim. Vatikan kataloğunda Profesör Bombaci yalnız Vatikan'daki Taziye metinlerini değil, yukarıda belirlediğimiz tüm kaynaklara dayanarak bir konu dizini çıkarmıştır¹²⁰.

¹¹⁶ Rezvani, s. 106.

¹¹⁷ d'Allemagne, I, ss. 157-59.

¹¹⁸ Chardin, IX, ss. 94-95; R. de Mans, s. 51; Krimski, *Istoria...* ss. 350-7; *Persidski...* ss. 71-80; Smirnoff, s. 106.

¹¹⁹ Rezvani, s. 106; İran minyatürlerinde bu türlü dansları gösteren sahneler yer almıştır.

¹²⁰ Rossi-Bombaci, ss. 347-365.

§ I. Kutsal Kitap [Tevrat ve İncil'den konular]: Bu kümede 30 konu başlığı bulunmakta ve yüzü aşkın Taziye ile örneklenmektedir.

§ II. Muhammet: Peygamber'in yaşam ve eylemlerini içeren 40 konu başlığı ve gene yüzü aşkın Taziye ile örneklenmektedir.

§ III. Üç Halife: Bu kümede 11 konu başlığı bulunmakta, 21 Taziye ile örneklenmektedir.

§ IV. Ali: Hazret-i Ali'nin yaşam ve eylemlerinden oluşan 50 konu başlığı ve yüz elliyi aşkın Taziye ile örneklenmektedir.

§ V. Fatma: Hüseyin'in annesi üzerine 13 konu başlığı, 65 Taziye ile örneklenmektedir.

§ VI. İmam Hasan: Bu kümede 7 konu başlığı bulunmakta ve 39 Taziye ile örneklenmektedir.

§ VII. İmam Hüseyin: Bu küme iki ana kesime ayrılmaktadır, Hüseyin'in çocukluğunu ele alan birinci kesimde 27, şehit olmasını ele alan ikinci kesimde 19 konu başlığı bulunmaktadır. Toplam 300'e yakın Taziye ile örneklenmektedir.

§ VIII. Abbas, Hüseyin'in kardeşi: Bu kümede 10 konu başlığı 39 Taziye örneklenmektedir.

§ IX. Kerbelâ Şehitleri: Burada Kerbelâ'da şehit düşen çeşitli kişiler 22 başlık altında gösterilmiş ve 150'yi aşkın Taziye ile örneklenmektedir.

§ X. Kerbelâ'dan sonra Hüseyin'in kutsal ailesinin uğradığı yıkımlar: Bu kümede dört ana kesim vardır. "Kerbelâ" kesiminde 3 konu başlığı, "Kûfa'da" kesiminde 6 başlık, "Kûfa'dan Şam'a" kesiminde 5 başlık, "Şam'da" kesiminde 21 başlık, "Şam'dan Medine'ye" kesiminde 5 başlık bulunmakta, toplam 250'ye yakın Taziye ile örneklenmektedir.

§ XI. Fatma Sugra: Bu kümede 6 konu başlığı bulunmakta, 37 Taziye ile örneklenmektedir.

§ XII. Zeyneb: Bu kümede 6 konu başlığı bulunmakta, 29 Taziye ile örneklenmektedir.

§ XIII. Hüseyin ve ailesinin yandaşları ile öç alanlar: Bu küme üç ana kesime ayrılmaktadır. "Kûfa'da Şehit düşenler" kesiminde 5 konu başlığı, "Yardım edenler" kesiminde 6, "Öç alanlar" kesiminde 10 konu başlığı bulunmak, toplam 150'ye yakın Taziye ile örneklenmektedir.

§ XIV. Hüseyin'den sonra İmam: Bu kümede 30 konu başlığı bulunmakta, yüzü aşkın Taziye ile örneklenmektedir.

§ XV. İmamzade: Bu kümede 5 ana kesim vardır. "Ali'nin çocukları" kesiminde 5, "İmam Hasan'ın çocukları" kesiminde 2, "İmam Muşâ Kâzım'ın çocukları" kesiminde 4, "Ali Rıza'nın Horasan'a yönelen silsilesi [kardeşleri, evlâtları ve yeğenleri] kesiminde 26, çeşitli kişileri ele alan son kesimde 5 konu başlığı bulunmaktadır. Toplam yüz kadar Taziye ile örneklenmiştir.

§ XVI. Kerbelâ'ya hac: Bu kümede 8 konu başlığı ve 27 Taziye ile örneklenmiştir.

§ XVII. Anma töreni ve dramları: Bu kümede 10 konu başlığı bulunmakta, çoğu Taziye temsilinin hazırlığı ve oyuncular üzerindedir¹²¹. 42 Taziye ile örneklenmiştir.

§ XVIII. Çeşitli kişiler: Bu kümede 6 değişik konu başlığı yer almak, 19 Taziye ile örneklenmektedir.

§ XIX. Çeşitli öğrenek öyküleri: Bu kümede 14 konu başlığı bulunmaktadır [bunlar arasında Mansur Hallac'ın şehit olması da bulunmakta] 17 Taziye ile örneklenmiştir.

Bir fikir vermek için I. küme, yani Tevrat ve İncil'den konuları işleyen kümedeki konu başlıklarını görelim:

- 1- Adem Cennet'ten kovuluyor (3 Taziye)
- 2- Hüseyin'in kutsal ailesinin başına gelecekleri Adem Ccnet'te öğreniyor (5 Taziye)
- 3- Habil Kabil'i öldürüyor (7 Taziye)
- 4- Nuh gemisini yapıyor (1 Taziye)
- 5- Nuh'un eşeği ve köpeği kıza dönüşüyor (1 Taziye)
- 6- İbrahim ve Nemrud (7 Taziye)
- 7- İbrahim Kabe'yi kuruyor (1 Taziye)
- 8- İbrahim Zerdüşt'ü ağırlıyor (7 Taziye)
- 9- İsmail'in kurban edilişi (8 Taziye)
- 10- Musa'nın doğumu ve çocukluğu (1 Taziye)
- 11- Musa ve Fıravun (1 Taziye)
- 12- Musa ve Tanrı'yı kınayan derviş (9 Taziye)

¹²¹ Daha önce sözünü ettiğimiz Mu'inü'l Bukâ'nın oyuncularından para alması (No. 503) konusu da bunlar arasındadır.

- 13- Musa ve gerçek nedamet (1 Taziye)
- 14- Musa Hüseyin'in anısını ululuyor (2 Taziye)
- 15- Yusuf kuyuya atılıyor (7. Taziye)
- 16- Züleyha Yusuf'a aşık oluyor (6 Taziye)
- 17- Yusuf Mısır'da kardeşlerini kâbul ediyor (2 Taziye)
- 18- Züleyha yaşlı iken mucize ile gençleşiyor (2. Taziye)
- 19- Hüseyin'in kutsal ailesinin üyelerinin adları Süleyman'ın mühründe (3 Taziye)
- 20- Süleyman'ın tahtındaki yerini bir dahi alıyor (1 Taziye)
- 21- Süleyman'ın Belkıs'la düğünü (5 Taziye)
- 22- Süleyman'ın Keyhüsrev'e mektup yazıyor (3 Taziye)
- 23- Eyub'un acıları (6 Taziye)
- 24- Peygamber Üzeyir yüzyıl sonra diriliyor (1 Taziye)
- 25- İsa'nın doğuşu (2 Taziye)
- 26- Vaftizci Yahya'nın kafasının kesilmesi (3 Taziye)
- 27- İsa'nın mucizeleri (1 Taziye)
- 28- Meryem'in ölümü (3 Taziye)
- 29- Ermiş George (4 Taziye)
- 30- Eshâb-ı Kehf (yedi uyurlar) (1 Taziye)

VII. SONUÇ

Üzerine yüzlerce cilt kitap yazılmış, yüzlerce Taziye örneği incelemecilerin ilgisini beklediği çok yönlü bir konunun anlamı ve öneminin dar kapsamlı bir yazı çerçevesinde ortaya çıkamayacağı doğaldır. Ancak kısaca değindiğimiz noktalardan gene de bu önem anlaşılabilir. Konunun bizim için önemi de çok yönlüdür. Her şeyden önce Muharrem uygulamalarının aynı topraklarda yaşamış eski uygarlıkların kültür kalıtını, mitologya ve ritüellerinin günümüze uzantısını yansıtması bakımından ilgilendirir. Sonra yazımızda kısaca değindiğimiz gibi Anadolu köylüsünün dramatik oyunlarına özellikle ve Anadolu folkloruna genellikle bir koşutluk göstermektedir. Daha da önemlisi bir İslam ülkesi olarak bizi bu kültür bakımından da ilgilendirmektedir. Muharrem uygulamalarında mithos ve ritüeldeki halk bilincinin yüzyıllar boyunca oluşumunu, gelişimini, birikimini izleyebiliyoruz. Bu mithos ve ritüelde halk tepkisi canlılığını bu uzun zaman-aşımı içinde koruyabilmiştir. Doğu Akdeniz ve eski İran'ın kültürü

ve dinlerinin daha sonraki kültür ve dinlerde –Yunan, Musevilik, Hristiyanlık ve İslam– oluşturucu etkisini kolayca bulabiliyoruz.

Yerleşmiş bir yoruma göre mithos'un işlevi kişiye evren ya da doğa üstüne bilgi vermek değil fakat toplumsal yapı ve kendi toplumunun işleyişini anlamaya yardımcı olması içindir. İlişkini olduğu toplum üzerine bilgi vermek, onun katılım ve katkısını sağlamaya yöneliktir. Ritüelin belli başlı işlevleri arasında kişiye yaşadığı toplumda toplumun gerektirdiği düzen bağının sıklığına, acı çekmeye hazırlar; bu yolda onu eğitir; bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirir, ortaklığı pekiştirir; toplumun ilişkilerini kalıtlarının bilincine vardırır, geleneklerin sürmesi, inançların tazelenmesi, değer yargularının, törelerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı bir biçimde ayakta tutar; toplumun bir üyesi olmasının mutluluk duygusunu verir. Özellikle toplumun bunalımlı dönemlerinde, kişilerin coşku ve duygularını bir arada dile getirmelerine olanak tanıyarak bozulan dengeyi düzeltir.

Muharrem ritüelinde de özellikle bu işlevin toplumsal yarar ve toplumda birleştiriciliği buluyoruz. Hazret-i Hüseyin için acı çekme, kişiyi kurtarıp, onu esenliğe kavuşturur. Hüseyin'in çektiği acılar ve ölümü onu bir kurtarıcı katına yükseltmiştir. Onun yasına, aısına katılmak, onun acısını yaşayarak duymak, günahların ağırlığından kişiyi arındırır, onu cehennem ateşinden kurtarır. Hüseyin'in aracılığı ile onlara cennetin kapıları açılır. Erkekler Hüseyin ve öteki şehitlerin acısıyla, çektikleriyle, kadınlar da yaşlı anaların ve eşlerin acısıyla özdeşleşerek kendi kişisel acı ve kaygularını unuttur, onun üstesinden gelirler. Toplum üyelerini kaygu ve yalnızlık duygusundan kurtarır. Tören demokratik bir biçimde ve toplu katılma ile yürütülür. Herkes değerli eşyalarını tören için getirir. Kadınlar yemek ve içkileri hazırlarlar. Seyircilerin oturduğu yerlerde herhangi bir ayrıcalık, öncelik gözletilmez. Muharrem uygulamalarının tarihinde, Taziye temsillerinin halkta siyasal ve ulusal bilinci arttırdığı üzerine pek çok örneğe raslanmaktadır. 19. yüzyılda Taziye günümüz radyosu gibi İran'da dil ve inanç birliğini sağlamakta büyük katkısı olmuştur.